

ХУДОЖНІЙ ПСИХОЛОГІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті простежено історію становлення та розвитку психологізму в художній літературі як вчення про внутрішній світ героя, аналіз різних станів його душі, увагу до думок та переживань. Виокремлено прийоми та функції художнього психологізму, розкрито особливості пейзажу, портрету, монологу, «потіку свідомості» тощо.

Ключові слова: психологізм, прийом, функція, пейзаж, портрет, монолог, «потік свідомості».

Annotation. The article traces the history of the formation and development of psychologism in fiction as a teaching about the inner world of the hero, analysis of various states of his soul, attention to thoughts and experiences. Techniques and functions of artistic psychologism are singled out, features of landscape, portrait, monologue, «stream of consciousness» etc. are revealed.

Keywords: psychologism, reception, function, landscape, portrait, monologue, «stream of consciousness».

Дослідження психологізму в українській літературі ХХ – початку ХХІ століття зауважує на складному шляху становлення та розвитку цього явища як в історичному, так і теоретичному аспектах. У науковій розвідці І. Лівницької «В лабіринтах людської душі (історія дослідження художнього психологізму української літератури)» зазначено, що «Художній психологізм існує в літературі як такий іманентно, проте найвищі його досягнення... пов'язують із реалізмом другої половини ХІХ століття, коли бурхливий розвиток психології як науки вплинув на розвиток психологічного зображення в українській прозі» [Лівницька 2010: 54]. Тому й вивчення художнього психологізму розпочалося в другій половині ХІХ століття під час становлення психологічного напрямку – альтернативи культурно-історичному й історико-порівняльному напрямкам історичної школи.

В Україні психологічну методологію в літературі розвивав І. Франко, який першим у національному літературознавстві встановив відмінність між способом творення психологічних

портретів реалістами (модерністами) кінця XIX століття та їх попередниками. У науковому трактаті «Із секретів поетичної творчості» митець керувався дуалістичним розумінням поняття «подвійного Я» людини, тобто «нижньої» і «верхньої» свідомості. Замислюючись над роллю несвідомого в поетичній творчості, І. Франко «... наводить чимало поглядів із літератур давніх народів ... стосовно відповідного феномену» [Печарський 2013: 22]. На думку автора, доказом того, що художня творчість відрізняється від звичайного людського *Ego*, є «Кобзар» Т. Шевченка. Далі в психології творчості І. Франко на Шевченкових творах «... демонстрував універсальний закон поетичної градації, суть якого полягає в осягненні надзвичайного естетично-сміслового ефекту засобом природного добору метафор, ідей та образів нашої уяви (від частини до цілого, і навпаки)» [Печарський 2013: 22].

На межі XIX – XX століття своєрідним відгалуженням психологічної школи стало вчення З. Фрейда. Для реалістичного напрямку характерний раціоцентричний психологізм: ототожнення психіки і свідомості, недооцінка позасвідомих процесів.

Цілком нової якості набув психологізм модерністської літератури. Письменники пропагували інтуїтивний шлях пізнання поруч із логічним, вони зосереджувалися на внутрішньому світі людини та суб'єктивних враженнях героя. Для їхнього психологізму характерна пильна увага до позасвідомих сфер психіки, до внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я».

На початку XX століття проблема художнього психологізму була однією з тих, навколо яких відбувалися суперечки: антипсихологічні тенденції виявились у тому, що «... літературу оголосили «літературою факту» (футуристи), ілюстратором «романтики буднів» (ВУСПП, «Молодняк»), ... психологізм було звинувачено в інтуїтивізмі, фрейдизмі...» [Лівицька 2010: 56].

Пожвавлення інтересу до дослідження проблем художнього психологізму відбулось у 50-60-х роках XX століття. У цей час з'являються видання «Про психологічну прозу» Лідії Гінзбург, «Відкриття нового й діалектика почуття» Василя Фащенко та ін.

У 1980-х роках дослідження психологізму прослідковуємо у працях «Проблема психологізму в художній літературі», «У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури» тощо. Аналізу психологізму власне української прози приділяється недостатньо уваги.

Отже, метою нашої розвідки є дослідити особливості художнього психологізму та виокремити прийоми його побутування у прозописмі.

Психологізм – це передача автором читачеві внутрішнього світу своїх персонажів. У психологічному творі увага письменника переноситься з зовнішнього (подієвого) сюжету на внутрішній (чуттєвий): відслідковуються усі порухи душі героїв, їх роздуми й мотивація вчинків, простежується нелегкий шлях внутрішніх переживань.

У літературознавчій енциклопедії зазначено: «психологізм (грец. *psyche*: душа і лат. *logos*: слово, вчення) – передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками» [Літературознавча енциклопедія 2007: 293]. У прозових творах психіку людини осмислювали як зсередини, так і ззовні, застосовуючи внутрішній монолог, самоаналіз, невласне пряму внутрішню мову, «потік свідомості», в якому фіксуються моменти душевного переживання, переважання емоцій.

Одним із найпоширеніших психологічних прийомів у прозі українських письменників є психологічний пейзаж, що виконує різні функції:

- виступає у творі як додатковий опосередкований засіб характеристики окреслюваних у ньому героїв, персонажів;
- викликає естетичні уподобання та емоції, адже письменник, створюючи краєвиди, співвідносить їх із людськими інтересами, настроями, роздумами, переживаннями;
- є потужним засобом виразності, оскільки допомагає не тільки показати місце дії, визначити час і добу, а й носить психологічний характер. Часто саме через зображення різних природних явищ митці відтворюють душевний стан героїв.

Літературознавці визначають чотири види пейзажів: статичний (спокійне, врівноважене зображення природи); динамічний (вирування стихійних сил); схематичний (перелічування елементів природи); медитативний або «пейзаж душі» – усі вони допомагають проникнути у внутрішній світ персонажа.

Психологічний портрет героя є наступною категорією художнього твору, що набуває особливого значення в новелістиці.

У літературознавчій енциклопедії зазначено: «Портрет у літературі (фр. *portrait* – зображення обличчя людини) – один із

засобів характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів, що описує його обличчя, фігуру, одяг, манеру поводитися і є складником композиції поряд із пейзажами, інтер'єрами, монологами, діалогами та ін.» [Літературознавча енциклопедія 2007: 249].

Структуру психологічного портрету складають:

1. Зовнішні ознаки психологічних властивостей людини (одяг, манера говорити, жести, міміка та ін.).
2. Психологічні особливості способу життя (заняття, інтереси, коло спілкування, вчинки та ін.).

Зміни, що відбулися в літературі наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття, істотно торкнулися шляхів зображення людини. Відчутною стає тенденція до синтетизму, використання методів, що традиційно належали іншим родам літератури: ліричною за своєю суттю є пильна увага до внутрішнього світу героя, моделювання паралельних образів-антиподів; вплив драми проявився в тенденції посилення ролі мовленнєвої характеристики. Поширеним є виділення семантичної домінанти образу через деконцентрований портрет.

Яскравим вираженням внутрішнього стану персонажів є художня деталь – (від франц. detail – подробиця, дрібниця) – «один із засобів створення образу, який допомагає уявити втілений характер, картину, предмет, дію, переживання в їхній своєрідності і неповторності. Деталь фіксує увагу читача на те, що письменникові здається найбільш важливим, характерним у природі, в людині або в навколишньому його предметному світі. Деталь важлива і значуща як частина художнього цілого. Іншими словами, сенс і сила деталі в тому, що нескінченно мале розкриває ціле» [Літературознавчий словник-довідник 1997: 731]. У багатьох випадках ця художня фігура є способом виявлення нестандартного мислення письменника, своєрідної передачі авторської ідеї, специфічного національного колориту.

Вияв психологізму часто простежується у формах внутрішнього мовлення: монологи, «потік свідомості».

Монолог (гр. monos – один, logos – слово) – тривале, внутрішньо однорідне і зв'язне висловлювання, що належить одному суб'єктові і виражає його думки, свідомі чи підсвідомі переживання, рефлексії, почуття та акти волі. Монологи найчастіше звернені до певного адресата і можуть бути спричинені почуттями самотності, переживань, розчарувань, патріотичних почуттів, краси природи та ін. [Літературознавчий словник-довідник 1997: 478]. В епічних творах монологи здебільшого слугують для вираження, подання й передачі

внутрішніх переживань персонажів твору, функціонують як відповідники розповіді (нарації).

Більш складною технікою прояву психологізму є «потік свідомості» – «... техніка подання інформації у вигляді окремих ланок в асоціативному ланцюгу розумового процесу, що становить внутрішнє мовлення персонажа» [Літературознавча енциклопедія 2007: 260].

Цей тип внутрішнього мовлення характеризується тим, що основну розповідь веде автор, але час від часу він дозволяє герою сказати своє слово, що існує у формі словосполучень, речень, зворотів, властивих тільки герою.

Отже, як бачимо, психологізм у літературі – складне художнє явище, що передбачає розкриття внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, крізь призму різноманітних прийомів та засобів: психологічного пейзажу, психологічного портрета, художньої деталі, внутрішнього мовлення (монологу та «потіку свідомості»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ливицька І. «В лабіринтах людської душі» (історія дослідження художнього психологізму української літератури). *Літературознавчі обрії*. Праці молодих учених. 2010. Вип. 17. С. 54–60.
2. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
3. Літературознавчий словник-довідник. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
4. Печарський А. Психоаналітична рецепція трактату Івана Франка «Із секретів поетичної творчості». *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2013. Вип. 58. С. 22–28.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Електронний ресурс: <http://surl.li/fkeay> (дата звернення: 12.03.2023).

Тетяна Пшемиська
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Віннічук А.П.

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ У РОМАНІ
«МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» МАРІЇ МАТІОС